

**Rapports da commembras e commembers
da suprastanza dalla Pro Idioms Surselva
p.m. dalla radunonza generala
dils 14.09.2016**

Trun, ils 14 da settember 2016

- 2 Plan d'instrucziun²¹ romontsch – neginas cumpetenzas da rumantsch grischun (da Carin Cadruvi)
- 3 La Charta Europea per lungatgs regionalis e minoritars, e la situaziun dil romontsch en connex cul rg (da Tresa Deplazes)
- 5 Vendita dils dretgs d'utilisaziun da Access (da Adrian Cathomas e Francestg Friberg)
- 6 Tschun onns Pro Idioms – ina retrospectiva (dalla suprastanza PIS)
- 10 Mieds d'instrucziun els idioms (da Francestg Friberg)

Plan d'instrucziun 21 romontsch – neginas cumpetenzas da rumantsch grischun

da Carin Cadruvi

Il plan d'instrucziun 21 (P21), sco quei che la Regenza grischuna ha approbau ils 15 da mars 2016, pretenda neginas cumpetenzas da rumantsch grischun pli per las scolas idiomaticas. Cun quei tegn la Regenza finalmein quen dalla situaziun legala: Las vischnauncas decidan davart il lungatg da scola. Treis onns ha la Pro Idioms cumbattiu per quella finamira.

Neginas cumpetenzas da rumantsch grischun per ils scolars dallas scolas idiomaticas vul dir ch'ei astga buca vegnir fatg tests ed examens per rumantsch grischun. Il lungatg da scola ei igl idiom, e mo quel vegn examinaus.

Sco cumpromiss prevesa il P21 che era ils scolars dallas scolas idiomaticas legien e teidlien singuls texts per rumantsch grischun el senn d'ina avischinaziun. La peisa sto esser sil plaid „**singuls**“. Tut igl auter fuss damemia e cunterfagess alla lescha ed a tut las reglas dalla pedagogia e didactica.

Mo il rumantsch grischun ei aunc adina presents el plan d'instrucziun 21. Quei muort munconza da mieds d'instrucziun els idioms.

Il cantun ei bein vid realisar il mied d'instrucziun da lungatg els idioms. Ils cudischs da matematica ein translatai (cun excepziun dil material accessori). Mo ei dat aunc auters roms, p.ex. historia naturala, geografia e historia (carstgaun ed ambient), textil, economia, tudestg, cant e musica. En quels roms dat ei strusch mieds d'instrucziun els idioms.

Il cantun scriva sez en siu rapport pertuccont la realisaziun dil P21 ch'el vegni buca da metter a disposiziun ils mieds d'instrucziun necessaris els idioms cull'introducziun dil P21.

Ei dat era ina gronda munconza da texts actuals els idioms. Il plan d'instrucziun pretenda p.ex. ch'ils scolars dil tierz ciclus (7. tochen 9. classa) enconuschien paginas d'internet dalla cultura romontscha. Quei savess esser p.ex. la pagina d'internet dalla Ligia Romontscha. Quella ei denton scretta per rumantsch grischun (deno kidsfits). In'otra ei la pagina d'internet da rtr (Radiotelevision Svizra Rumantscha). Era quella ei scretta en rg. Ni la pagina d'internet „Chattà“ finanziada dil cantun, che cuntegn texts da differents temas ch'ins savess duvrar per l'instrucziun en scola. Era quels texts ein tuts per rumantsch grischun.

Varga 30 onns ha ei giu num ch'ei seigi memia car da far cudischs da scola els idioms. Ussa ei il mument da sedumandar cons daners publics ch'il rumantsch grischun ha custau e cuosta vinavon. E lu eis ei il mument da far in auter quen, in tec pli en favur dils idioms. Daco? Perquei che 90 pertschien dils scolars romontschs frequentan scolas idiomaticas.

La Charta Europea per lungatgs regionalis e minoritars, e la situaziun dil romantsch en connex cul rg

da Tresa Deplazes

La finamira dalla **Charta** Europea (creada 1992 dil Cussegl d'Europa) ei da mantener e promover la varietad linguista dall'Europa.

Ella preambula dalla Charta stat per ex.: "...in Erwägung, dass der Schutz der **geschichtlich gewachsenen** Regional- und Minderheitensprachen Europas, von denen einige allmählich zu verschwinden drohen, zur Erhaltung und Entwicklung der Traditionen und des kulturellen Reichtums beiträgt;..."

Il Cussegl d'Europa exista dapi 1949 ed ha 47 tiaras commembras. La Svizra ei commembra dapi 1963. (Per cumparegliaziun: dall'Uniun Europea fan 28 tiaras part.) 1997 ha la Svizra ratificau la Charta. Cheutras accepta ella che experts examineschan dapi 2002 regularmein sche e co las propostas dil Cussegl vegnan realisadas. Il Cussegl d'Europa sa buc castigiar ina tiara che realisescha buc las propostas. Tonaton ei la Charta ina buna basa che dat la caschun ad ina minoritad da far attent regularmein e pretender ils dretgs acquistai sin pupi.

Igl onn 2013 ha la Pro Idioms intervegniu (per casualitad) dallas sentupadas culs experts dil Cussegl d'Europa, e fa dapi lu - sper la Ligia - era part da quellas. La PI ha priu la caschun da dar in maletg dalla situaziun dil romantsch en connex cul rg. Ch'il rg seigi buc acceptaus dalla pli gronda part dalla populaziun ei stau niev pils experts, ed ha fatg surstar els. Rg seigi buc in lungatg **carschius historicamein** (mira sura el citat en tudestg), mobein in construct artificial sfurzaus da surengiu. El Gavel e pli niev rapport dil Cussegl federal digl onn 2015 semuossa ei denter auter che la descripsiun dalla situaziun dil rg en scola ei buc pli aschi detagliada ed euforica sco el 4. e 5. rap-

port. Tonaton vegn ei munchentau da render quen ch'il rg ha buc l'acceptanza giavischada oriundamein (dils adherents dil rg) sco lungatg da scola. 2007 aveva il Cantun aunc la finamira d'introducir il rg tochen 2015 en tuttas scolas romontschas dil Grischun. El rapport dil 2015 vegn menziunau senza commentari ch'il cantun hagi surdau l'incumbensa d'elaborar in concept per mieds da scola els idioms. A caschun dalla sentupada d'uonn culs experts dil Cussegl d'Europa ha la PI danovamein giu la caschun da commentar il niev rapport. Nus vein punctuau:

- Rg sco lungatg da scola ha fatg naufragi dapi 2009, ed ei vid svanir ord las scolas (meins che 10% dils affons vegnan alfabetisai en rg e drovan ils mieds en rg che han custau, e cuostan vinavon milliuns).
- Silla pagina d'internet dil cantun Grischun sut «Graubünden im Ueberblick» e sut «Kultur» stat scret ch'ei detti tschun differents idioms, e che rg vegni duvraus sco lungatg da scartira comunabel. Quei ei ina manzegna che vegn dada da crer ufficialmein dil cantun!
- La pretensiun dils experts che la Confederaziun dueigi procurar che tuttas scartiras ufficialas vegnien translataadas consequentamein en romontsch, relativein nus culla argumentaziun ch'ils pli biars Romontschs pretendien pil pli las scartiras ufficialas en tudestg, enstagl da semudergiar da leger rg. Quels daners savessen vegnir spargnai ed impundi els lungatgs che vivan, els idioms.
- Il romontsch dueigi vegnir rinforzaus era ella Diaspora, denton buc sin donn e cuost dil romontsch ellas regiuns territorialas dil Grischun.
- Ils idioms vivien en fuorma plidada e scretta, ed ils Romontschs secapeschien denter ils differents idioms era senza il construct rg che seigi semanifestaus plitost sco in buordi che sco in spindrament.

La Charta Europea pil schurmetg e la promoziun dils lungatgs minoritars e ses survigliaders pon aunc esser aschi buns, il romontsch viva mo sche nus duvrein era vinavon nos idioms cun anim e cun perschasiun en nies mintgadi, e quei en ina moda autentica e sincera, a bucca ed a scret!

Vendita dils dretgs d'utilisaziun da ACCESS

da Francestg Friberg ed Adrian Cathomas

Ina dallas finamiras per las qualas la Pro Idioms (PIS) s'engascha dapi sia fundaziun ei ch'ils mieds d'instrucziun per la scola vegnien realisai els idioms.

Malgrad il grond deficit da mieds d'instrucziun idiomatics (mira sondadi dalla PIS dil onn 2012) ei il cantun buca semuents en caussa. Aschia ei la PIS sedecidida da realisar senza il mied da lungatg per las classes 2 tochen 9 dalla scola populara. En cuort temps eis ei reussiu alla PIS da formar in team da rodund 40 persunas ch'ei staus prompts da sviluppar il niev mied cul num ACCESS. Il mied da lungatg ACCESS cun las quater spartas grammatica, ortografia, texts/vocabulari, cultura ei in mied da gronda innovaziun. Il mied ei digital, mo era copiabel sco mied fisic cun ordinaturs sviluppai aposta, cumpeglia actualmein rodund 1'500 paginas e cuntegn ultra da quei varga 300 exerchezis online silla plattafuorma digitala Moodle. ACCESS cuntegn plinavon innovaziuns singularas sco la cumbinaziun dad in mied d'instrucziun culla plattafuorma mundiala Moodle, la cumbinaziun dad in mied d'instrucziun cun fotografias panoramicas, in trenader da plaids digital sin Moodle. Entras il fatg ch'il mied ei concepìus fundamentalmein en fuorma digitala ed administraus dalla centrala digitala da ACCESS, eis el sviluppabel, modernisabel ed actualisabel permanentmein. Quella concepziun da sviluppar ed administrar in mied d'instrucziun possibilescha denter auter d'edir mieds didactics bia pli bienmarcau che cun metodas convenziunalas. Quei ein qualitäts e purschidas che fan ord ACCESS in mied d'instrucziun extraordinari, e quei sur la tiara romontscha ora.

Il niev mied d'instrucziun da lungatg els idioms dil cantun ei en elaboraziun. En siu concept redigiù il 2015 ei vegniu fixau ch'il niev mied stoppi sebasar sin mieds d'instrucziun existents, denter auter sin ACCESS. La PIS ha sin quei dumandau ils collaboraturs da ACCESS per ils dretgs d'autur dallas lavurs prestadas. Il medem mument ha la PIS contrahau culla Scol'aula da pedagogia dil cantun Grischun (SAPGR) e cul Departament d'educziun (DECA) davart ils dretgs d'utilisaziun da ACCESS. Ils 13 da zercladur 2016 ei vegniu suttascrit ina cunvegna entras il president dalla PIS, Lorenz Alig, ed il cau dil DECA, cusseglier guvernativ Martin Jäger. Quella cunvegna cuntegn denter auter il prezi per il dretg d'utilisaziun da ACCESS, numnadamein 200'000.— frs, quei che munta 5% dalla summa stipulada pigl entir niev mied da lungatg dil cantun. Quei pagament vegn a vegnir prestaus en duas parts, l'emprema la fin dil 2016, la secunda la fin dil 2017. Cun quels daners vegn la PIS ad indemnisar las collaboraturs ed ils collaboraturs da ACCESS.

Nus engraziein da cor a tuttas rodund 40 persunas ch'ei s'engaschadas per la creaziun da ACCESS, in mied d'instrucziun innovativ ed impulsativ en plirs graus. ;)

Tschun onns PRO IDIOMS – ina retrospectiva

dalla suprastanza PIS

La Pro Idioms Engiadina (PIE) ei vegnida fundada il schaner 2011, la Pro Idioms Surselva (PIS) il fevrer 2011. Dapi lu ha la Pro Idioms muentau e balluccau in bionton.

- **5'000 commembers (2011)**

En rodund in onn eis ei gartegiau alla PI da sesviluppar ad ina uniun cun in diember da commembras e commembers sensaziunal da bunamein 5'000.

- **Aboliziun dalla decisiun dil Cussegl grond dil 2003 (2011)**

In dils emprems engaschis dalla PI ei stau la lavur politica per l'aboliziun dalla decisiun dil Cussegl grond digl onn 2003 (che aveva giu decidiu d'edir naven dil 2005 tuts mieds d'instrucziun romontschs mo pli en rg), argumentond che tala decisiun cunterfetschi alla constituziun cantunala ed allas constituziuns communalas dallas vischnauncas idiomaticas. Il resultat da quei engaschi ei staus ch'il Cussegl grond ha aboliu ils 08.12.2011 sia decisiun dil 2003, culla consequenza ch'il cantun sto puspei edir mieds d'instrucziun els idioms.

- **Mied d'instrucziun da matematica els idioms (2011-2016)**

Il 2011 ei igl emprem tom (1. classa primara) dil niev mied da matematica (elaboraus ed edius dalla Casa editura per mieds d'instrucziun dil cantun Turitg) vegnius declaraus obligatoris dil cantun Grischun, e quei en talian, tudestg ed en rumantsch grischun, pia era per las scolas dallas vischnauncas idiomaticas. Purtond protestas da scolastas e scolasts sco era dalla PI enviars il cantun negin fretg, se decida la PI da translatar en atgna reschia il mied da matematica per la 1. classa primara, e quei en puter, vallader e sursilvan. Il mied vegn realisau en cuort temps, e tier tut gl'auter cun bia pli paucs daners che quei ch'il cantun aveva impundiu per las translaziuns en talian ed en rg. Cun l'entschatta digl onn da scola 2011 ei il niev mied da matematica per l'emprema classa sil pult dils scolars dallas vischnauncas idiomaticas, e quei en puter, vallader, sursilvan. Il fatg che la PI ha translatau quei tom els idioms, ha mess il cantun en ina situaziun malemperneivla. E sco consequenza dalla decisiun dil Cussegl grond, ch'il Cantun edescha egl avegnir danovamein mieds els idioms, ha il cantun cumprau il zercladur 2012 nossa ediziun da Matematica 1, e silsunter procurau sez dad onn tier onn per las translaziuns idiomaticas dil mied per las classas 2 tochen 6. Gest uonn (2016) ei la translaziun dil mied per la 6. classa primara – e cheutras igl entir mied da matematica – vegnius terminaus.

- **17 vischnaucas tuornan agl idiom (2011-2013)**
El decuors digl october 2011 tochen igl avrel 2013 s'engascha la PIS fermamein per novas votaziuns communalas concernent il rg sco lungatg da scola. La consequenza ei in tiaratriembel historic: 17 vischnaucas che havevan giu introduciu il rg tuornan agl idiom. En Surselva resta sulettamein Trin che mantegn il rg sco lungatg d'alfabetisaziun.
- **Plogns (2011, 2012, 2013, 2014)**
Ils 5 da december 2011(amiez il temps che las vischnaucas tuornan agl idiom en scola) decida la Regenza grischuna ch'ils affons che hagien entschiet cun rg stoppien era finir il temps da scola en rg. Quella decisiun tucca exact quellas famiglias che havevan fatg attents ch'il rg funcziuneschi buc en scola. Sinquei recuoran 57 famiglias dalla Val Müstair e dalla Surselva encunter la decisiun dil cantun. 2012 refusescha la Dertgira administrativa dil cantun il plogn. 2013 train ils geniturs il cass avon la Dertgira federala a Losanna, e spiardan cun 2:3 en ina tractaziun publica péz a cup. Era il plogn encunter gl'artechel 32 che cementscha la decisiun dalla Regenza grischuna en ina lescha vegn refusaus. 2014 recuoran ils geniturs encunter quellas decisiuns avon il tribunal per dretgs humans a Strassburg. Il plogn vegn buc acceptaus ed aschia buc tractaus. Era sch'il success entir ha muncau, ed ils affons pertuccai san buc pli profitar ch'ils idioms vgnan puspei respectai, ei il cumbat buca staus vans. Aschia ha la Dertgira federala a Losanna denter auter constatau ed affirmau che las vischnaucas seigien autonomas ella decisiun dil lungatg official e da scola, e che schegie che la decisiun dalla Regenza grischuna vali (che tgi che hagi entschiet cun rg stoppi era finir cun rg), seigi ei d'encurir sli-giaziuns adequatas els cass concrets, p.ex. cu scolars che han giu rg vegnan menai ensemen cun scolars che han giu idiom.
- **Sondadi dalla PIS davart mieds d'instrucziun idiomatics (2012)**
La primavera 2012 fa la PIS in sondadi tier scolastas e scolasts dalla Surselva. 99 rispundan. Il resultat dil sondadi ei clars: ei regia ina situaziun alarmonta.
- **Creaziun dil mied da lungatg ACCESS (2012, 2013)**
Malgrad il grond deficit da mieds d'instrucziun idiomatics (mira sondadi dalla PIS digl onn 2012), e malgrad il fatg che la nova decisiun dil Cussegl grond dils 08.12.2011 (pia da puspei stuer sviluppar ed edir mieds d'instrucziun idiomatics), ha il cantun misergias da semuentar en caussa. Aschia sedecida la PIS da sviluppar senza in mied da lungatg en sursilvan per las classas 2 tochen 9. En cuort temps – el decuors dils onns 2012, 2013 – reussescha ei alla PIS da crear in mied da lungatg modern cul num ACCESS.

- **PLAT-ON (2012)**
Cunquei che la realisaziun da mieds d'instrucziun idiomatics entras il cantun ei munglusa, ei vegniu creau parallelamein al mied da lungatg ACCESS (www.access.ac) la plattafuorma www.plat-on.ch, nua ch'ei vegn publicau dafer-tontier materialias e mieds d'instrucziun idiomatics. Agess il cantun tenor il principi e sistem pragmatic e modern sco PLAT-ON e sco ACCESS, fussen tut ils mieds d'instrucziun idiomatics basigneivels realisai enteifer fetg cuort temps e cun pigns cuosts. Mira era artechel «Mieds d'instrucziun els idioms», d'anflar en questa publicaziun.
- **Iniziativa cantunala (2012)**
Il 2012 elaboresch Bernard Cathomas e Giusep Nay in text per ina iniziativa cantunala cul tetel «Iniziativa per ina politica da lingua consequenta» culla finamira da midar la lescha da scola. Il text d'iniziativa pretendeva che tuts scolars romontschs vegnien alfabetisai en rg, e ch'ils mieds d'instrucziun per las scolas romontschas duegien esser mo pli en rg. Cun quella iniziativa havess la majoritad tudestga e taliana dil cantun Grischun decidiu sur dils Romontschs, ed il rg sfurzaus si als Romontschs encunter lur veglia. La Pro Idioms ha sinquei contactau persunalitads dalla scola, politica, cultura ed economia. Il fretg da quella lavur ei ina gliesta da 400 numms da persunas che sedistanzieschan dad ina tala iniziativa. Era la Ligia Romontscha semetta encunter las stentas per ina tala iniziativa. Sinquei sespiardan las activitads per l'iniziativa. Ils iniziants han realisau sezs tec a tec che lur iniziativa havess giu per consequenza in fiasco sociopolitic cantunal.
- **Translaziun ed adattaziun dil mied "Viver el Grischun" (2012, 2013)**
El decuors dils onns ha ina gruppa da scolasts translatau ed adattau il mied da carstgaun ed ambient "Viver el Grischun". Sin damonda ha la PIS astgau surprender quellas lavurs per publicar sin www.plat-on.ch.
- **Dieta concernent mieds d'instrucziun idiomatics (2013)**
Il cantun organisescha ina dieta interromontscha per eruir la situaziun ed ils bassegns concernent ils mieds d'instrucziun romontschs.
- **Translaziun dil mied da textil "Filtric" (2013)**
Cunquei ch'il cantun vul buca, procura la PIS per la translaziun da "Filtric", in mied d'instrucziun per il rom textil che vegn duvraus surtut dalla scola primara, mo era dil scalem superiur. Il mied ei publicaus sin www.plat-on.ch.
- **Concept per mieds d'instrucziun idiomatics (2013)**
La fin dil 2013 incarichescha il cantun Grischun la Scol'aulta da pedagogia (SAP) da formar ina cumissiun che elaborescha in concept general per mieds d'instrucziun idiomatics.

- **Plan d'instrucziun 21 (2013, 2014, 2015)**

Il 28.06.2013 ha il Departament d'educaziun (DECA) tarmess en consultaziun igl emprend sboz dil plan d'instrucziun 21 (P21). La Pro Idioms, e cun ella buca meins che 44 vischnauncas, partidas politicas, organisaziuns da lungatg ed organisaziuns da scolasts han criticau massivamein la part dil P21 pil rom romontsch. Tenor quei sboz dil P21 fuss il rg staus omnipresents era ellas scolas idiomaticas. Gia egl emprend ciclus (scoletta tochen 2. classa) havessen ils scolars stuiu contonscher cumpetenzas en rg ed alla fin dalla scola populara havessen els stuiu saver leger e capir il rg aschi bein sco lur agen idiom. Quei havess cunterfatg alla constituziun cantunala art. 3 ed alla lescha da lungatgs cantunala art. 18. che dattan allas vischnauncas la cumpetenza da decider sur dil lungatg da scola. Plinavon fussen ils scolars stai surdumandai massivamein. Cun quei emprend sboz dil P21 ha il DECA era ignorau dil taliter il svilup politic dils onns precedents. Buca meins che 17 vischnauncas vevan decidu sin fundament d'iniziativas dil pievel da returnar agl idiom en scola. Las biaras vischnauncas vevan mai introduciu il rg, aschia che ver 90 per tschien dils scolars vegnan alfabetisai egl idiom. Il 07.11.2014 ei il secund sboz dil P21 vegnius presentaus alla publicitad. Sper entginas adattaziuns punctualas e scursaniziuns ha ei dau neginas midadas substanzialas. Aunc adina vegneva pretendiu dils scolars cumpetenzas en rg che cunterfagevan alla basa legala e mavan lunsch sur il schinumau cumpromiss (model da coesistenza) ora. Plinavon devan las fomulaziuns bia spazi d'interpretaziun. Quei ha muntau per la tiarza gada ina gronda stenta dalla Pro Idioms, e lavur politica ed intervenziuns els gremis democratics da biaras personas.

Finalmein respecta ussa il P21 per il rom romontsch, sco quei che la Regenza grischuna ha approbau il 15.03.2016, la constituziun cantunala e la lescha da lungatgs. Ei vegn pretendiu neginas cumpetenzas da rg pli per las scolas idiomaticas.

- **Concept per in niev mied d'instrucziun da lungatg els idioms (2014)**

Il 2014 incarichescha il cantun Grischun la SAP da formar ina cumissiun che elaborescha in concept detagliau pil mied da lungatg els idioms. L'entschatta dil 2016 lonscha la SAP l'elaboraziun dil niev mied da lungatg els idioms.

- **Discs cumpacts cun fegls da lavur dil mied da matematica (2016)**

Ina munconza cunteneva la realisaziun dalla translaziun idiomatica dils mieds da matematica per las classas primaras aunc: tier il mied da matematica per las scolas primaras s'audan fegls da lavur supplementars, ils quals ein d'anflar sin discs cumpacts. Schegie che aschibein la PI sco era las duas conferenzas scolasticas dall'Engiadina (CGL) e dalla Surselva (CGS) han dumandau repetidamein il cantun da realisar era quels discs cumpacts els idioms, ei il cantun – ina ga dapli – buca staus cantlis da far quei. La PIS ei s'engaschada dapi il 2011 per la realisaziun dils

discs cumpacts. Il 2011 ha ina commembra dalla PIS procurau per la translaziun dil disc cumpact dalla 2. classa primara. Il 2015 ha la CGS surpriu da realisar ils discs dallas ulteriuras tschun classes. Las lavurs ein vegnidas terminadas igl uost 2016. La finanziaziun ei succedida entras la Surselva Romontscha (3'000.—frs) , la Conferenza generala Surselva sezza (3'000.—frs) e la Pro Idioms Surselva (5'000.—frs). Dil reminent: Tiel mied da matematica dat ei aunc in “Fertigkeitstrainer” (p.ex. per trenar igl inagain) en tudestg, talian e rumantsch grischun. Quel manca aunc adina els idioms.

- **Collaboraziun PIE e PIS (2011-2016)**

In dils pli bials fretgs secundars dallas lavurs ed activitads dalla Pro Idioms ei bein ils grondius contacts ch'ei sesviluppai el decuors dils tschun onns denter las commembras ed ils commembers da suprastanza dallas duas uniuns PIE e PIS, mo era denter ulteriuras personas dallas duas valladas.

Cordial engraziament a tuttas e tuts che han collaborau culla Pro Idioms e susteniu ella en quels tschun onns!

Mieds d'instrucziun els idioms

da Francestg Friberg

Igl onn 2011 ha il Cussegl grond currigiu sia decisiun dil 2003. Quei ha giu per consequenza che mieds d'instrucziun idiomatics per la scola populara ston puspei vegnir realisai. Dapi lu ei il cantun semuentaus sco suonda en caussa:

- realisau els treis idioms vallader, puter e sursilvan il mied da matematica per las scolas primaras¹ (2012-2016)
- procurau per in concept per ils mieds d'instrucziun idiomatics (2013)
- procurau per in concept per in niev mied da lungatg els idioms (2014)
- entschiet culla elaboraziun dil niev mied da lungatg els idioms (2016)

Mied da matematica

Che il far semuentar il cantun Grischun en caussa translaziun dil mied da matematica per las scolas primaras els idioms ei buca iu da sez, san ins leger suenter en questa publicaziun egl artechel „Tschun onns PRO IDIOMS – ina retrospectiva“.

---

¹ Senza denton esser promts da translatar ils discs cumpacts ed il „Fertigkeitstrainer online“ ch'ei dat en tudestg, talian ed en rg.

Discs mied da matematica

Zatgei semegliont sesviluppescha e succeda actualmein culs discs accessoris dil mied da matematica. Quella historia ei medemamein da leger en questa publicaziun egl artechel „Tschun onns PRO IDIOMS – ina retrospectiva“.

Concept per mieds d'instrucziun idiomatics

Quei concept dil 2013/14 analysescha ils basegns ariguard ils mieds d'instrucziun idiomatics, muossa tgei mieds che stuessen vegnir scaffa per tgei roms, fa propostas da priorisaziun davart la realisaziun. Dalla cumissiun che elaborescha il concept han denter auter era commembers dalla PI fatg part. Ord vesa dalla PI ei il concept ludeivels.

Concept per in niev mied da lungatg els idioms

Quei concept fa propostas concretas e detagliadas davart l'elaboraziun ed ediziun dil niev mied da lungatg. Dalla cumissiun che elaborescha il concept han denter auter era quella ga commembers dalla PI fatg part. Il concept sco quei ch'el ei vegnius inoltraus al Departament d'educziun (DECA) il mars 2015 fuss staus ludeivels. Ei ha denton dau ina gronda resalva ord vesta dalla PIS enviers il concept sco quei ch'el ei vegnius finalisau: Ils 20.04.2015 communichescha la Regenza grischuna ch'ella hagi da principi ratificau il concept, fagend denton pretensiuns da migliorar e concretisar en sis differents puncts, numnadamein Personal- und Budgetplanung, Terminplanung, Multimedia-Konzept, Abläufe/Prozesse, Zweisprachige Schulen, Aufträge Grafiker und Illustratoren. Quei ch'ei succedi silsunter cul concept ei dapli che mo misterius, ed ei quei che ha menau alla gronda resalva dalla PIS enviers tal, pertgei senza ni involvar ni solidar las duas cumissiuns responsablas per l'elaboraziun dil concept, incarichescha il cantun la stad 2015 la Scol'aulta da pedagogia (SAPGR) d'elaborar las precisaziuns pretendidas dalla Regenza grischuna, quei che succeda el tshellau la stad ed igl atun 2015. Suenter pliras damondas insistentas da saver prender investa dil niev concept, vegnan 20 dallas 70 paginas finalmein messas sin meisa. Ei serevelescha che las damondas che eran gia stadas brisantas duront l'elaboraziun dil concept ein vegnidas dilucidadas e finalisadas tenor agen gust, tenend ord igl ogn las duas cumissiuns. Damondas brisantas eran p.ex. la moda e maniera dalla digitalisaziun e la tscherna dalla plattafuorma online („Multimedia-Konzept“), il modus d'illustraziun e da grafica („Aufträge Grafiker und Illustratoren“), la spertadad da realisaziun dil mied („Terminplanung„ e „Abläufe/Prozesse“), las surdadas/incaricas da lavurs (en general, en tut special davart la digitalisaziun e la grafica) („Personal- und Budgetplanung“). La lectura dallas 20 paginas retschartas lai constatar ch'il concept staus elaboraus dallas duas cumissiuns ei vegnius midaus substanzialmein. Il fatg che las midadas vid il

concept ei succedida senza las duas cumissiuns ei ferm tubac. Ina dallas consequenzas che quei agir ha giu ei stau che differents commembers dallas duas cumissiuns ein sedistanziat dil concept. Il niev concept cun sias midadas vegn cun probabilitad ad haver denter auter las suandontas consequenzas: cumplaziun e rigidaziun dalla domena d'informatica (ICT), carschament da cuosts massiv per la domena da ICT, carschament da cuosts massiv per l'elaboraziun dalla illustraziun e dalla grafica, carschament da cuosts futurs ariguard il manteniment e l'administraziun digl ICT suenter sia terminaziun, sco era per las actualisaziuns ed adattaziuns dallas purschidas analogas e digitalas, reducziun dallas elaboraziuns da cuntegns. Il concept midaus dalla SAP resp. dil cantun ha fatg empau autras plunas culs daners, ha mess els en autras spartas ch'ei mo da sminar (vegnan las 50 paginas gie aunc adina tenidas tshelladas), spartas che san vegnir sfruttadas dad instituziuns cun emploiai e systems magari cars. – Malgrad quests tuns critics quintein nus ussa tuttina che las lavurs vid il mied da lungatg sespleighien bein e meinien ad ina buna fin.

Ils mieds d'instrucziun idiomatics pils ulteriurs roms

Igl ei buca d'emblidar ch'il cantun ha tochen ussa buca elaborau ils mieds d'instrucziun idiomatics per ils roms sco historia, biologia, geografia (carstgaun ed ambient), cant e musica, textil, economia/cuschinar, tudestg. Quei ch'ei succediu entochen uss en favur da quels roms ei la realisaziun dad in concept general igl onn 2013/14, nua che l'elaboraziun dils mieds per quels roms vegn dilucidada teoreticamein. Duessen quels mieds d'instrucziun vegnir elaborai cun systems e metodos tradiziunalas, astgein nus ughegiar da far la suandonta calculaziun: Il niev mied da lungatg els idioms ei calculaus – tenor il concept – cun tschun onns. Avon 2020 vegn la novavla classa pia buca a veser siu mied. Silsuenter suonda forsa il mied idiomatic da carstgaun ed ambient per la scola primara. L'elaboraziun da quel vegn a cuzzar da quei da treis onns, lu scrivin nus igl onn 2023. Lu suonda forsa il mied da textil e quel da economia, aschia che tochen che quels dus mieds ein fini vegnin nus a scriver igl onn 2025. Igl ei enconuschent che la veta d'in mied d'instrucziun cuoza circa 10 onns. Igl onn 2025 ha ei pia schon puspei num patertgar ad in niev mied da matematica che ha lu 14 (1. primara) resp. 10 onns (6. primara), sco era ad in niev da lungatg che ha lu da quei da 10 onns. Etc. (...). L'elaboraziun dil mied da tudestg ord vesta romontscha per la scola primara, ni il mied da musica per la scola primara vegnessen mai a vegnir en tur sin quella moda. Il suandont citat (screts dil cantun el „Bericht Umsetzung Lehrplan 21 Graubünden“, capitel 5 „Lehrmittel“) conferma quella supposiziun: „Für diverse Fachbereiche (v. a. Natur, Mensch, Gesellschaft) (ei maunca la menziun dils roms textil, economia, tudestg, musica!) werden nach Vorliegen der deutschsprachi-

gen Lehrmittel und mit Blick auf die zur Verfügung stehenden Ressourcen (ordentliches Lehrmittelbudget, Personal) lehrplankompatible Unterrichtsmaterialien zur Verfügung gestellt.“ Beincapiu: „...mit Blick auf die zur Verfügung stehenden Ressourcen (ordentliches Lehrmittelbudget, Personal“. Dues il cantun denton haver schau perschuader da realisar ils mieds d'instrucziun basigneivels tenor in sistem sco proponius dalla Pro Idioms Surselva (midada da paradigma; cf. era elaborat PIS dil 2012) – e forsa gia applicaus tochen in pulit grad tiel niev mied da lungatg els idioms – lu savess el esser sin buna via da sligiar gronds problems.

Novas vias

En in elaborat² da 23 paginas ha la Pro Idioms Surselva giu proponiu al cantun resp. al DECA igl onn 2012 ina midada da paradigma, presentond denter auter ina analisa detagliada dils mieds d'instrucziun che muncavan, cun calculaziuns da cuosts e temps, la quala presentava ultra da quei indicaziuns concretas davart la recrutaziun d'auturs e collaboraturs per l'elaboraziun dils mieds, sebasond sillas experientschas fatgas culla elaboraziun da ACCESS. Igl elaborat prevedeva la realisaziun dil mied da lungatg, da carstgaun ed ambient pil scalem primar, da textil, da tudestg, da matematica pil scalem primar. Cuosts totals per igl idiom sursilvan: 3 milliuns. Cuosts totals per ils treis idioms vallader, puter e sursilvan: 7 milliuns. Temps: 5 onns. Buca realistic? Ils musaments che quei fuss (stau) pusseivel ein ils suandonts mieds ch'ei vegni elaborai e/ni translatai, transcrets, adattai en quels quels tschun onns: mate per il scalem primar³ (cuoz : 6 onns), carstgaun ed ambient per il scalem primar⁴ (cuoz: 1 onn), textil⁵ (cuoz: 1 onn), lungatg 2.-9. classa, ACCESS (cuoz: 3 onns). Grazia allas novas tecnologias sligiass in niev patertgar ed agir ils problems dalla munconza da mieds d'instrucziun romontschs enteifer circa 10 onns.

Cul niev mied da lungatg ha il cantun seschau intimar dad ir novas vias ella realisaziun da mieds d'instrucziun romontschs. Pil mument eis ei denton buca aunc clar tochen tier tgei grad ch'il cantun ha propi fatg la midada da paradigma. Quei semuossa per diltut ellas ovras. En vesta al fatg ch'il cantun e l'entira Romontschia ein en ina situaziun fetg deficitara e precara en caussa mieds didactics romontschs, eis ei da sperar fetg ch'il cantun fetschi il sbargat. Tgisà, forsa ch'el ei gia vid serealisar.

---

² «Analisa dalla Pro Idioms Surselva concernent la situaziun dils mieds d'instrucziun ord vesta dalla scola romontscha e bilinga sursilvana»; 2012

³ La PIS ha giu realisau il mied da mate per la 1. primara enteifer miez onn. Il cantun ha silsuenter cuntinuau culs toms per las ulteriuras classas primaras.

⁴ Lavur da translaziun ed adattaziun prestada da singuls scolasts, surprida e sviluppada vinavon dalla PIS. Ei mauncan ils dretgs da publicaziun. Pil cantun Grischun fuss ei ina caussetta da procurar per quels dretgs (...).

⁵ Lavur da translaziun entras la PIS. La lavur ei finida. Ei mauncan ils dretgs da publicaziun. Pil cantun Grischun fuss ei ina caussetta da procurar per quels dretgs (...).